

Zuzanna Kapusta

Szkoła Podstawowa im. kpt. pil. Mieczysława Medweckiego w Morawicy

Piotr Kapusta

Muzeum Nowej Huty – oddział Muzeum Krakowa

ZARYS HISTORII OBECNEJ SZKOŁY PODSTAWOWEJ IM. JANA III SOBIESKIEGO W RĄCZNEJ POD KRAKOWEM NA TŁE DZIEJÓW MIEJSCOWOŚCI DO 1920 ROKU

15 września 2018 roku o godzinie 10.00 w kościele pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Rącznej rozpoczęły się uroczystości poświęcenia sztandaru miejscowej szkoły podstawowej i nadania jej imienia króla Jana III Sobieskiego. Działająca od ponad dwóch wieków szkoła doczekała się patrona, który przed wiekami miał przejeżdżać przez tereny Rącznej w drodze na Wiedeń¹, gdzie w 1683 roku doszło do jednej z najbardziej znanych bitew w historii Polski.

Dwa wieki udokumentowanego szkolnictwa w Rącznej oraz przypadająca w 2020 roku setna rocznica śmierci Macieja Staszla – jednego z najbardziej zasłużonych nauczycieli pracującego w Rącznej – są naszym zdaniem uzasadnionymi przyczynami podjęcia przez nas próby syntetycznego opisu dziejów szkoły w Rącznej. Śmierć Staszla, wieloletniego kierownika szkoły, w 1920 roku, zakończyła trwający 32 lata okres jego pracy w Rącznej i niewątpliwie zamknęła pewien ważny rozdział w historii szkolnictwa w tej miejscowości. I właśnie datę jego śmierci przyjęliśmy jako cezurę końcową naszego artykułu.

Jako jego autorzy przygotowując go postawiliśmy przed sobą kilka celów. Pierwszym z nich było zwiększenie stanu wiedzy na temat przeszłości rączniańskiej szkoły poprzez wykonanie odpowiednich badań naukowych.

Do tej pory opisy tej placówki znajdowały się w kilku publikacjach. Wśród nich należy wymienić opracowanie Jana Matysa i Władysława Tyrały *Dzieje klasztornej wsi Rączna. Gmina Liszki. Powiat Kraków*² napisanej w 1990 roku, a wydanej pod tym tytułem w 2004 roku w Puławach, dzięki staraniom

¹ W Rącznej przy tzw. Wielkiej Drodze znajduje się kapliczka, na której widnieje napis: „Tędy szedł król Jan III Sobieski na Wiedeń 15 sierpnia 1683”.

² Tytuł nie jest do końca precyzyjny, gmina Liszki należy bowiem do powiatu krakowskiego, nie jest częścią miasta na prawie powiatu jakim jest Kraków. W oryginale tytuł spisano w 1990 r. rękopisu brzmiał: *Dzieje klasztornej wsi Rączna. Gm. Liszki. Woj. Kraków*, zob. S. Mól, *Rączna widziana oczami rodaka*, Kraków 2002, s. 16.

Kazimierza Stoleckiego. W przedstawianiu informacji o szkole autorzy powoływali się na zachowane kroniki szkolne oraz relacje mieszkańców wsi, np. Marii Kapusty (1940–2016), która przez ponad trzy dekady (1969–2000) pełniła funkcję kierownika i dyrektora placówki w Rącznej czy przewodniczącego Komitetu Rodzicielskiego Romana Łęckiego.

O otwarciu nowego budynku szkolnego w Rącznej w 1892 roku i wizycie z tej okazji namiestnika Galicji hrabiego Kazimierz Badeniego pisał rącznianin z pochodzenia, ks. Stanisław Mól w pracy *Rączna widziana oczami rodaka*, wydanej w Krakowie w 2002 roku.

W 2012 roku, przy okazji jubileuszu studwudziestolecia oddania do użytku obecnego gmachu szkoły, opublikowano broszurkę *Historia szkoły w Rącznej 1892–2012* wydaną przez dyrektora Barbarę Lelek i nauczycielkę Agatę Kowalik³. Ponadto w 2006 roku powstała niepublikowana praca *Historia Szkoły Podstawowej w Rącznej na tle dziejów miejscowości* napisana przez współautorkę niniejszego artykułu, Zuzannę Kapustę. Wspomniany tekst powstał pod kierunkiem dra hab. Andrzeja L. Sowy w ramach studiów podyplomowych z zakresu historii w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Opracowanie to stało się jedną z inspiracji do napisania niniejszego artykułu.

Drugim celem, jaki sobie postaviliśmy, była popularyzacja i rozpowszechnienie wiedzy o historii Rącznej wśród jej mieszkańców i nie tylko. Przez kilka lat Z. Kapusta prowadziła w miejscowej szkole podstawowej cykl lekcji historycznych *W kręgu historii najbliższej*, podczas których poruszano tematy takie jak *Nasza wieś od średniowiecza do czasów obecnych* czy *Nasza szkoła <stara> nie tylko z nazwy*. W ramach zajęć wykorzystywano kopie starych dokumentów ze szkolnego archiwum oraz kopie szkolnych kronik.

W celu popularyzowania wiedzy o przeszłości wsi 19 sierpnia 2018 roku odbyła się również historyczna wycieczka po Rącznej oprowadzana przez Piotra Kapustę, a zorganizowana dzięki sołtysowi wsi Krzysztofowi Krupie⁴. Na trasie spaceru znalazła się także rączniańska szkoła, a uczestnicy spaceru mieli okazję posłuchać opowieści o dziejach miejscowego szkolnictwa i zasłużonych dla niego osobach.

Trzecim zadaniem naszego artykułu było przypomnienie i upamiętnienie M. Staszla, który wprowadził rączniańską placówkę w nową rzeczywistość odrodzonej Polski po 1918 roku.

³ *Historia szkoły w Rącznej. 1982–2012*, red. A. Kowalik, B. Lelek, Rączna 2012, 31 s.

⁴ Relacja fotograficzna tej wycieczki znajduje się na profilu *Historie podkrakowskie – gminy Czernichów i Liszki* prowadzonym na portalu społecznościowym Facebook przez współautora niniejszego artykułu Piotra Kapustę, https://www.facebook.com/pg/Historie-podkrakowskie-Gminy-Czernich%C3%B3w-i-Liszki-1439127933082217/photos/?tab=album&album_id=2115690485425955 (dostęp: 14.04.2019).

HISTORYCZNE WZMIANKI O NAZWIE MIEJSCOWOŚCI RĄCZNA
ORAZ PRÓBA WYJAŚNIENIA JEJ ETYMOLOGII

Rączna to wieś w gminie Liszki w powiecie krakowskim. Zajmuje obszar 3612 ha i liczy obecnie ponad 2000 mieszkańców⁵. Jest położona na Wyżynie Krakowskiej Południowej w Bramie Krakowskiej w rowie tektonicznym nazywanym Zapadliskiem Rącznej⁶.

Najstarsze wzmianki o Rącznej pochodzą z 1393 roku⁷. Wieś założył lub nabył klasztor tyniecki. Wspomina ją przywilej Kazimierza Jagiellończyka z 6 października 1456 roku potwierdzający posiadłości klasztorne⁸. Za czasów Jana Długosza⁹ Rączna należała do parafii w Tyńcu jako wieś klasztorna. Miała wówczas sześć i ćwierć łąnów kmiecych, trzy zagrody z rolą, pół pola zwanego Dąbrówkami, folwark klasztorny i karczmę. Kmiecie jako poddani klasztoru tynieckiego zobowiązani byli do zwykłych danin i robót oraz zwożenia drzewa do klasztoru. W roku 1581 Rączna składała się z trzydziestu jeden półłanków kmiecych i sześciu zagród z rolą, zamieszkiwało ją ponadto dwóch komorników z bydłem, jeden komornik bez bydła i czterech rzemieślników. Miała też po ćwierć roli klasztornej i młynarskiej¹⁰. Po zniesieniu opactwa w Tyńcu wieś została wcielona do funduszu religijnego a potem sprzedana¹¹. W końcu XIX wieku Rączna zajmowała obszar 1404 mr. (786,24 ha). Miała sto sześćdziesiąt jeden dymów (wiejskich chałup lub zagród stanowiących podstawę do obliczania świadczeń podatkowych)¹² i dziewięćset pięćdziesięciu pięciu mieszkańców, w tym jedenastu Izraelitów. We wsi były dwór zwany Lasem, osada nazywana Podlasem oraz przysiółki: Dzikowiec, Na Powieszonej, Podlas, Zalas¹³.

⁵ W wydanym w 2010 r. przewodniku Juliana Zinkowa znajduje się informacja, że wieś liczy ok. 1600 mieszkańców, zob. J. Zinkow, *Wokół Czernichowa, Liszek, Zabierzowa i Wielkiej Wsi wśród podkrakowskich dolinek*, Kraków 2010, s. 510. Na koniec 2018 r. Rączna liczyła 1986 mieszkańców. Ich liczba przekroczyła 2000 w lutym 2019. Informacja uzyskana od sołtysa wsi Rączna, Krzysztofa Krupy 14 kwietnia 2019 r.

⁶ Tamże, s. 511.

⁷ A. Kłodziński, *Najstarsza księga sądu najwyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim*, „Archiwum Komisji Prawniczej” T. 10: 1936, zob. K. Rymut, *Nazwy miejscowe północnej części dawnego województwa krakowskiego*, Wrocław 1967.

⁸ *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego*, Cz. 2, oprac. S. Smółka, Lwów 1875, s. 406 (dostęp: 19.11.2019; <https://polona.pl/item/codex-diplomaticus-monasterii-tyneccensis-kodeks-dyplomatyczny-klasztoru-tynieckiego,NzIzOTA3/126/#info:metadata>).

⁹ DLb1, zob. SGKP.

¹⁰ SGKP.

¹¹ Opis ten przywołuje także ks. Stanisław Mól, zob. S. Mól, *Siew męczennika*, Kraków 2006, s. 342.

¹² <https://sjp.pwn.pl/slowniki/dym.html> (dostęp: 20.10.2019).

¹³ DLb1, zob. SGKP.

Przez wieki zmieniała się zarówno miejscowość, jak i jej nazwa. Początkowo brzmiała ona „Ręcna” (1393 r.)¹⁴. U Jana Długosza wymieniona jest jako „Ranczna”¹⁵. W 1680 roku funkcjonuje już nazwa obecna: „Rączna”¹⁶.

Nie do końca wyjaśniona jest etymologia tej nazwy. Kazimierz Rymut uznaje ją za nazwę topograficzną i wyprowadza od słów „ręczny”, czyli „sprawny, biegły” lub „rączy”, a więc „szybki, bystry” wyjaśniając: „Wieś leży nad potokiem i pierwotnie była to zapewne nazwa tego potoku, tak nazwanego od szybkiego prądu wody”¹⁷. Natomiast Stanisław Rospond pisze: „[...] ubogie wsie, w których pracowało tylko kilka rąk – osób nazywano od wyrazu ‘ręka’, który w gw. oznacza ‘działek osady chłopskiej składającej się zaledwie z kilku ‘rąk’; dzielący się gruntem otrzymuje udział wzdłuż każdej ręki [...]”¹⁸.

POCZĄTKI NAUKI SZKOLNEJ W RĄCZNEJ

Początki nauki szkolnej w Rącznej datują się na drugą dekadę XIX wieku, o czym świadczy fakt, że znamy liczbę uczniów szkoły z roku szkolnego 1819/1820¹⁹. Opisał je w kronice szkoły nauczyciel Waleryan Mliko²⁰ opierając się na relacjach ustnych żyjących świadków. Kronikarz wyjaśnia:

Badając dzieje szkoły tutejszej przed swoim przybyciem miałem niemało trudności w rozpoznaniu prawdziwości szczegółów zasłyszanych od różnych osób, wszelako pomału udało mi się za łaskawą pomocą Stanisława Galosa²¹ zebrać następujące daty, o których prawdziwości jestem przekonany, za co imieniem swoim i następców składam serdeczne podziękowanie²².

Z zapisów Waleryana Mliko wynika, że od 1810 roku odbywało się w Rącznej nauczanie dzieci. We wsi miał być wówczas tylko jeden nauczyciel, który uczył, zazwyczaj zimą, w wynajętym na ten cel domu. W takiej nauce uczestniczyło niewielu uczniów w wieku około piętnastu lat. Pamiętamy

¹⁴ A. Kłodziński, dz. cyt.

¹⁵ DLb2, s. 123.

¹⁶ E. Trzyma, S. Żyga, *Rejestr poborowy województwa krakowskiego z roku 1680 wraz z aneksem miast według roku 1655*, Wrocław 1959, zob. K. Rymut, dz. cyt.

¹⁷ K. Rymut, dz. cyt.

¹⁸ S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Ossolineum, Wrocław 1984, s. 328.

¹⁹ ANKr., WMK XIV-1, Wykaz liczby dzieci, które chodziły do Szkół początk. w Mieście Krakowie i Jego Okręgu, k. 323.

²⁰ Archiwum Szkoły Podstawowej w Rącznej (dalej: Arch. Rączna), *Kronika szkoły lud. w Rącznej rozpoczęta d. 9 czerwca 1887 r. przez nauczyciela Waleryana Mliko*, rkps.

²¹ Ówczesny przewodniczący Rady Szkolnej Miejskowej w Rącznej.

²² *Kronika szkoły lud. w Rącznej...*

jednak, że Mliko spisywał swoją kronikę w 1887 roku, zatem ponad 70 lat po opisywanych wydarzeniach. Miał się powoływać na relacje starszych mieszkańców wsi, zatem jego informacje nie muszą być precyzyjne.

Data 1810 jako istnienie regularnie działającej szkoły nie wydaje się być prawdopodobna, gdyż statut organizacyjny szkół początkowych ustanowiony przez Wysoką Komisję Organizacyjną został w dniu 11 lipca 1817 roku²³. Powstał Dozór Główny złożony z przedstawicieli społeczeństwa, Uniwersytetu Jagiellońskiego, nauczycieli i kleru. Przy szkołach pojawiły się dozory miejscowe składające się z proboszcza, wójta gminy, właściciela majątku ziemskiego oraz trzech obywateli wybieranych z obwodu szkoły na dwa lata²⁴. W pierwszych latach istnienia Wolnego Miasta Krakowa (1817–1821) zwierzchnictwo nad szkolnictwem posiadał Uniwersytet Jagielloński, którego pozycja naukowa stopniowo rosła²⁵. Tak uzasadniano tworzenie szkół początkowych w Rzeczypospolitej Krakowskiej:

Do ustanowienia Szkołek początkowych w tutejszej krainie powodem był zamiar usamowolnienia ludu wiejskiego, aby ten za pomocą branej w nich Instrukcji był w stanie umieć oceniać te dobrodziejstwo mając służyć ku polepszeniu bytu jego, będąc Panem swojego czasu po uwolnieniu od pańszczyzny²⁶.

Program szkół początkowych opracowano w 1834 roku²⁷. Różnicował on szkoły na miejskie i wiejskie. W pierwszych oprócz religii i moralności, czytania i pisanie w języku polskim oraz rachunków uczyć miano jeszcze o miarach i wagach, higieny i rysunku technicznego²⁸.

Zdecydowanie bardziej dokładne dane na temat funkcjonowania szkoły początkowej w Rącznej w latach istnienia Rzeczypospolitej Krakowskiej zawierają dokumenty znajdujące się w Archiwum Wolnego Miasta Krakowa w zasobach Archiwum Narodowego w Krakowie²⁹.

Początkowo, wedle kroniki spisanej przez Waleryana Mlika, nauka odbywała się w domu Prochownika³⁰. Z dalszych jego zapisków wynika, że pracowali tam nauczyciele: Boroński (trzy lata), następnie Jakób³¹ Pijanowski

²³ A. Sury, M. Kuschill, *200 lat szkoły w Wołowicach 1818–2018*, Wołowice 2018, s. 17.

²⁴ Tamże.

²⁵ A. Chwałba, *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2000, s. 254.

²⁶ ANKr., WMK XIV-1, k. 287.

²⁷ *Dzieje Krakowa*, T. 3, *Kraków w latach 1796–1918*, red. J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, J. Mitkowski, Kraków 1979, s. 140.

²⁸ Tamże.

²⁹ Mamy na myśli jednostki archiwalne ANKr. WMK XIV-1, Akta Szkół Początkowych; WMK XIV-128, Akta szkoły początkowej w Rącznej.

³⁰ *Kronika szkoły lud. w Rącznej...*

³¹ Pisownia oryginalna.

(dwa lata). Potem wynajęto dom Wawrzyńca Guzika, gdzie uczyli: Józef Muszyński (dwa lata), Józef Kaprański (trzy lata), Jan Kowalski (dwa lata) oraz Kumalowski, który „[...] wystąpiwszy ze szkół, uczył tu przez niejaki czas a opuściwszy tutejszą szkołę powrócił na ś. teologię i został księdzem”³². Wynagrodzenie tych nauczycieli stanowiły opał i wyżywienie (codziennie z innego domu) oraz po 2 centy na dzień od każdego dziecka. „Raport o Szkołach Początkowych z Roku Szkolnego od d. 1 października 1820 roku do końca września 1821” jako nauczyciela w Rącznej wymienia Józefa Kumalę³³, którego po rezygnacji zastąpił Jan Kaprański³⁴. Za jego czasów, w roku szkolnym 1824/1825 w dokumentach widnieje szkoła w Ściejowicach z adnotacją: „Tu dla dogodniejszego lokalu na szkołę z Rącznej szkoła od Paźdz. r. z. przeniesioną została”³⁵. W roku szkolnym 1827/1828 pojawia się zapis dotyczący lokalizacji szkoły, który brzmi „Ściejowice”³⁶ zamiast Rącznej”³⁷.

Kolejny z nauczycieli, pochodzący ze Starego Żywca w Cyrkule Myślenickim (przemianowanym potem na Cyrkuł Wadowicki) Jerzy Habdasiński³⁸, w ramach wynagrodzenia miał także prawo użytkowania gruntu szkolnego, na który gmina Rączna przeznaczyła część swojego terenu około 1835 roku. W tym czasie w miejscu zwanym „Nawsiem” wzniesiono pierwszy budynek szkolny. Uczyli w nim potem „tutejsi włościanie”³⁹ – Kozłowski i Guzik. Ich wynagrodzenie nadal stanowiła zapłata od każdego dziecka osobno. Mogli także użytkować grunt szkolny na zasadzie dzierżawy, za którą płacili 12 złotych rocznie. Późniejsi nauczyciele kierowani byli do pracy przez c.k. Krajową Radę Szkolną. W ramach wynagrodzenia otrzymywali pensję wypłacaną przez fundusz szkolny, mieszkanie znajdujące się w szkole oraz część gruntu do uprawy. Za czasów Guzika budynek szkolny spłonął. Następny z nauczycieli, Jan Kałuski, rozpoczął nauczanie w domu Wojciecha Grucy w 1868 roku.

³² *Kronika szkoły lud. w Rącznej...*

³³ ANKr., WMK XIV-1, Raport o Szkołach Początkowych z Roku Szkolnego od d. 1 października 1820 do końca września 1821, k. 327.

³⁴ ANKr., WMK XIV-1, Wykaz zawierający wiadomości statystyczne o szkołach początkowych i upoważnionych pensjach żeńskich w Mieście Kraków i Jego Okręgu z roku szkolnego 1823/1824, k. 347.

³⁵ ANKr., WMK XIV-1, Obraz wiadomości statystycznych o Szkołach początkowych i upoważnionych pensjach żeńskich w M. Krakowie i Jego Okręgu z roku szkolnego 1824/25, k. 351

³⁶ Pisownia oryginalna.

³⁷ ANKr., WMK XIV-1, Lista nauczycieli Szkół początkowych i zastępczych w Wolnem Mieście Krakowie i J.O. i tychże płaca na Rok 1827/8, k. 417.

³⁸ ANKr., WMK XIV-128, Obieg życia Jerzego Habdasińskiego trudniącego się funkcjami Prywatnemi Ekonomicznymi, k. 361.

³⁹ *Kronika szkoły lud. w Rącznej...*

Z dokumentacji zachowanej w Archiwum Wolnego Miasta Krakowa możemy odtworzyć liczbę uczniów uczęszczających do rączniańskiej szkoły. Jak wyglądała ona w latach 20., 30. i na początku lat 40. XIX wieku ilustruje poniższa tabela:

Rok szkolny	Liczba chłopców	Liczba dziewcząt	Ogólna liczba uczniów
1819/1820 ⁴⁰	26	14	40
1820/1821 ⁴¹	22	9	31
1821/1822 ⁴²	16	10	26
1822/1823 ⁴³	21	10	31
1823/1824 ⁴⁴	19	11	30
1824/1825 ⁴⁵	18	14	32
1825/1826	brak danych	brak danych	brak danych
1827 ⁴⁶	22	18	40
1827/1828	37	25	62
1828/1829	32	21	53
1829/1830	23	8	31

⁴⁰ ANKr. WMK XIV-1, Wykaz liczby dzieci, które chodziły do Szkół początk. w Mieście Krakowie i Jego Okręgu, k. 323

⁴¹ Tamże, Raport o Szkołach Początkowych z Roku Szkolnego od d. 1 października 1820 do końca września 1821, k. 327.

⁴² Tamże, Raport o Szkołach Początkowych z Roku Szkolnego od d. 1 października 1821 do końca września 1822, k. 331.

⁴³ Tamże, Wykaz liczby dzieci, które chodziły do Szkół początk. w Mieście Krakowie i Jego Okręgu, k. 323.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże, Obraz wiadomości statystycznych o Szkołach początkowych i upoważnionych pensjach żeńskich w M. Krakowie i Jego Okręgu z roku szkolnego 1824/25, k. 351.

⁴⁶ Tamże, Wykaz ilość uczniów i uczennic w Szkołach Początkowych tudzież płci żeńskiej w klasztorach i na Pensjach, k. 393.

1830/1831	27	6	33
1831/1832	17	0	17
1832/1833	16	2	18
1833/1834	31	13	44
1834/1835	29	19	48
1835/1836	27	18	45
1836/1837	14	14	28
1837/1838	27	19	46
1838/1839	14	5	19
1839/1840	35	28	63
1840/1841	29	20	49
1841/1842 ⁴⁷	31	30	61

Dane na podstawie: ANKr. WMK XIV-1, k. 323, 327, 331, 351, 393 oraz ANKr. WMK XIV-128, k. 409

SZKOŁA LUDOWA W RĄCZNEJ

Jan Kałuski pracował w Rącznej przez 16 lat. Był to nowy etap w dziejach tutejszej szkoły, jako że stała się ona szkołą etatową, a Kałuski był pierwszym z tutejszych nauczycieli, który złożył egzamin kwalifikacyjny i został mianowany nauczycielem rzeczywistym. Początek jego pracy niemal zbiegł się w czasie z nastaniem autonomii galicyjskiej. 14 maja 1869 roku powstała austriacka ustawa szkolna, na mocy której szkoły wyjęto spod władzy kościelnej i podporządkowano je świeckim organom oświatowym. Wprowadzono obowiązkowe nauczanie początkowe w języku ojczystym dla dzieci w wieku 6–14 lat. W przypadku Galicji czas nauki ograniczono jednak do 12 roku życia⁴⁸.

⁴⁷ Dane za lata 1827/1828-1841/1842 na podstawie: ANKr. WMK XIV-128, k. 409.

⁴⁸ A. Chwałba, dz. cyt., s. 513.

Przed przybyciem do szkoły w Rącznej Jan Kałuski był porucznikiem wojsk austriackich. W 1863 roku wystąpił z wojska i przeszedł do powstania. Aresztowany przez Moskali, został uwięziony w Kielcach. Potem przebywał na dworach w Rącznej, Piekarach i Śmierdzącej⁴⁹, gdzie pracował między innymi jako ekonom i pisarz. W 1868 roku objął obowiązki nauczyciela w Rącznej, które pełnił do śmierci. Zmarł w 1884 roku na dworze Skirlińskiego w Kryspinowie, gdzie był sekretarzem Rady Szkolnej Miejskowej. Cieszył się powszechnym szacunkiem i sympatią. Waleryan Mliko pisze o nim: „[...] a że to był człek śmiały a przy tem prostoduszny i przyjacielski – wiele też był szanowany i kochany od okolicznej inteligencji jak również i wieśniaków tutejszych”⁵⁰.

Za czasów Jana Kałuskiego zbudowano nową szkołę. W wydanej w 1890 roku we Lwowie pracy Aleksandra Pająka czytamy, że „w latach 1857–1871 założono szkoły w Alwerni (1859), Bibicach (1868), Czułowie (1868) [...] Rącznej (1869)”⁵¹. W przypadku interesującej nas placówki spotkać można także datę 1870⁵². Gmina Rączna ofiarowała plac pod budowę i cały potrzebny materiał oraz zobowiązała się co roku pokrywać koszty wynagrodzeń dla nauczycieli i opatu dla szkoły w wysokości 200 złotych reńskich. Do przedsięwzięcia tego przyłączyły się także gminy Jeziorzany i Ściejowice⁵³.

W archiwum Szkoły Podstawowej w Rącznej znajduje się następujący opis tej inwestycji:

Budynek szkolny jest wystawiony na części parceli gminnej [...] stanowiącej tak zwane „Nawsie” we wsi Rącznej, które ciągnie się środkiem wsi od zachodu ku wschodowi. Główny front budynku szkolnego jest na południe, składa się: a) z izby szkolnej, b) z 1 pokoju mieszkalnego, c) z 1 komórki (używanej za stajnię), d) z kuchni, e) z sieni, f) z piwnicy, g) z ganku. Fundamenta są z kamienia, ściany z cegły palonej, dach gontem pobity. [...] Budynek szkolny jest parterowy. Wchodzi się na ganek po schodach drewnianych o trzech stopniach, znajdujących się od wschodu i zachodu ganku. Ganek stoi na 2 słupkach drewnianych, jest balaskami dokoła zaopatrzony, ma powałę i podłogę z desek, dach gontem pokryty. Z ganku wchodzi się do sieni drzwiami skrzydłowymi [...]. Ze sieni po prawej ręce, drzwiami pojedynczymi [...] wchodzi się do izby szkolnej, stanowiącej wschodnią część budynku szkolnego. W izbie szkolnej znajdują się 4 okna, a mianowicie 2 na południe, 2 na wschód. Okna są skrzydłowe, [...] dubeltowe o 6 szybach. Wysokość okna 1 m 11 cm, szerokość 93 cm. Podłoga z desek, powała

⁴⁹ Kryspinów do 1897 r. nosił nazwę Śmierdząca.

⁵⁰ *Kronika szkoły lud. w Rącznej...*

⁵¹ A. Pająk, *Szkoły ludowe w wolnem, niepodległem i ściśle neutralnem mieście Krakowie i jego okręgu, późniejszem Wielkiem Księstwie Krakowskim od r. 1815. do r. 1873*, Lwów 1890, s. 18.

⁵² <https://spracna1.edupage.org/about/> (dostęp: 14.04.2019).

⁵³ Tamże (dostęp: 22.07.2019).

na 6 stragażach bez sufitu [!]. Piec żelazny, wielki, rury blaszane [...]. Ze sieni po lewej ręce wchodzi się do pokoju mieszkalnego [...]. 2 okna na południe, skrzydłowe, dubeltowe [...]. Podłoga z desek, powała na 4 stragażach, bez sufitu. Piec żelazny, mały, rury blaszane [...]. Ze sieni wprost jest wchód do kuchni [...]. Jedno okno na północ, skrzydłowe, dubeltowe [...]. Kuchnia angielska z 2 blachami, rusztami [...], szabaśnikiem blaszanym, i piec chlebowy. Z kuchni wchodzi się do komórki służącej teraz za stajnię. [...] Okna wszystkie w całym budynku, oprócz tego w komórce są na białe – drzwi główne, do izby szkolnej i do pokoju na czerwono pomalowane. Z komórki teje są drzwi na pole [...]. Ze sieni są schody o 2 bokach i 11 stopniach na strych. [...] Z pola pod gankiem jest wchód do piwnicy. Piwnica składa się z przysionka i z właściwej piwnicy. Przysionek jest pod gankiem, piwnica zaś pod sienią. [...] Na zachód od szkoły jest wychodek, wystawiony na 4 słupach, deskami zakryty i gontem pokryty [...]. Tutaj znajduje się także obora na gnój. [...] Na szczycie dachu wystawiono wieżyczkę na dzwonek szkolny. Wieżyczka jest ośmiokantowa z desek, i dach na takowej z desek. Ściany malowane na kolor szaro-biały (cynkowy), dach na kolor czerwony. Sznur do dzwonka spuszczonego z sali szkolnej⁵⁴.

Po śmierci Jana Kałuskiego, który spoczął na cmentarzu parafialnym w Liszkach⁵⁵, obowiązki tymczasowego nauczyciela w Rącznej od 1 września 1884 do 1 września 1885 roku pełnił Jan Jarosz pochodzący z Nowej Wsi Szlacheckiej. Po odbyciu służby wojskowej i złożeniu egzaminu przybył do Rącznej z Liszek, po roku został przeniesiony do Jeleśni (lub Jelenia – w kronice szkolnej pojawiają się obydwie nazwy) w powiecie chrzanowskim. Następca Jana Jarosza był Eustachy Hałaciński z Dziekanowic. Po ukończeniu seminarium pracował w tutejszej szkole jako nauczyciel tymczasowy od 1 września 1885 do 1 lutego 1886 roku, po czym został przeniesiony do Skawiny.

Kolejnym nauczycielem w Rącznej był przywołany wcześniej przez nas kronikarz Waleryan Mliko rodem z Niepołomic. Po ukończeniu seminarium pracował przez trzy lata w Tyńcu w powiecie wielickim, skąd w 1886 roku przeniesiono go do Rącznej. Podczas swej rocznej pracy tutaj Waleryan Mliko skupił się na dwóch sprawach: odtworzeniu i zapisaniu historii szkoły oraz wprowadzeniu zmian w urządzeniu budynku szkolnego. O swojej działalności w Rącznej Waleryan Mliko pisze tak:

Przybyłem na tutejszą posadę dnia 15° października 1886 roku, a nie znalazłszy kroniki szkolnej, postanowiłem sobie postarać się o takową. O księgę nie było tak trudno, bo przedstawiawszy potrzebę takowej uzyskałem od p. przewodniczącego tutejszej Rady szkolnej miejscowej, Stanisława Galosa, fundusz dostateczny, za co na wstępie wyraz uznania i podziękii zapisuję. [...] Przychodzi teraz kolej

⁵⁴ Arch. Rączna, Budynek szkolny, opis i inwentarz – stan z lat 1870 i 1892, rkps.

⁵⁵ A. Kowalik, *Liszki. Szkice z dziejów*, Liszki 2014, s. 99.

na moją działalność i na to, co się za mnie wydarzy. Nim o tem co napiszę, proszę Cię Rządco Wszechmocny, Boże mój! błogosław moim zamiarom i chęciom, aby przeszły w czyn pożyteczny dla gmin i działwy mojej pieczy powierzonej. Dotychczas niewiele mogłem zrobić. Z braków jakie zastałem, dało się usunąć to, że gdy przybyłem do tutejszej szkoły, zastałem mieszkanie składające się z jednego pokoju i kuchni, gdzie tak do pokoju jak i kuchni osobne prowadziły wchody ze sieni. Poza kuchnią znajdowała się stajnia, w której poprzednik Kałuski chował bydło, inni zaś mieli tu skład rozmaitych rzeczy. Ponieważ takie urządzenie mieszkania było wraz nieodpowiednie – by stajnia z kuchnią jednym wchodem połączona i pod jednym dachem w budynku szkolnym się znajdowała, postanowiłem sobie o tyle wpłynąć na Radę szkolną miejscową i zakresowe gminy, by mieszkanie to zmienić i rozszerzyć można. Przy pomocy Bożej udało mi się zaraz na wstępie wymóżyć [!] u Rady szkolnej miejscowej, że w dawniejszej kuchni zamurowano drzwi od sieni i zrobiono drugi pokój – a natomiast przebito z większego pokoju ścianę i zrobiono szklane drzwi dla przechodu – w końcu wyrestaurowano stajnię – wybito w niej okno i zamieniono na kuchnię – zaś przed kuchnią przystawiono szopę, mającą służyć za sień, skutkiem czego mieszkanie dawne niewygodne i szczupłe, zmieniło się dziś na dogodne i obszerne, za co Radzie szkolnej miejscowej jak również i gminom zakresowym składam serdeczne a staropolskie: „Bóg zapłać”. Ponieważ takie przeistoczenie mieszkania kosztowało około 90 Złr.⁵⁶, skutkiem czego gminy przy innych wydatkach dość obciążone były, to też [!] pokrycie chlewka i wprawienie podłogi do kuchni przyszło do skutku dopiero roku 1887 i kosztowało do 20 Złr. – za co również serdecznie dziękuję. Gdy atoli ustąpiwszy tej posady mam objąć czynności rzeczywistego nauczyciela przy szkole w Nowej Wsi Szlacheckiej z dniem 1° lutego 1888 roku – zechce przeto następca mój p. Maciej Staszek, zamianowany do tutejszej szkoły rzeczywistym nauczycielem, w dalszym ciągu rozpoczętą przeze mnie czynność prowadzić⁵⁷.

Waleryan Mliko zmarł na suchoty w Nowej Wsi Szlacheckiej 30 listopada 1890 roku. Miał trzydzieści lat, a od ośmiu pozostawał w służbie nauczycielskiej.

⁵⁶ W wyniku reformy walutowej z lat 1857–1858 na ziemiach polskich pod zaborem austriackim funkcjonowały złoty reński (gulden reński) o wartości 60 krajcarów oraz złoty austriacki równy 100 centom, a wycofany z obiegu został złoty polski byłej Rzeczypospolitej Krakowskiej. Aby przybliżyć wartość nabywczą pieniądza przytaczamy kilka przykładów dziennych zarobków w Krakowie w 1890 r. w złotych reńskich: cieśla – 1,5; robotnica – 0,5; czeladnik stolarski i kowalski – 1,3. W tym samym roku i w tym samym mieście kasjer zarabiał 1700 złotych reńskich rocznie, a woźny 420 złotych reńskich rocznie. Dane na podstawie: J.A. Szwaagrzyk, *Pieniądz na ziemiach polskich X–XX w.*, Wrocław 1973, s. 260–262.

⁵⁷ *Kronika szkoły lud. w Rącznej...*

SZKOŁA POD KIEROWNICTWEM ROMANA MACIEJA STASZLA (1888–1920)

Następca W. Mliko, Roman Maciej Staszal, urodził się w 1859 roku w Nowym Bystrem w powiecie nowotarskim jako syn wieśniaka. Kształcił się w Nowym Targu i Nowym Sączu oraz w Krakowie, gdzie po ukończeniu szóstej klasy Gimnazjum św. Anny w 1878 roku wstąpił do seminarium nauczycielskiego. Po złożeniu egzaminu dojrzałości w 1880 roku otrzymał posadę młodszego nauczyciela w szkole w Krościenku nad Dunajcem, skąd po roku przeszedł do szkoły w Makowie (z płacą 270 złotych reńskich), a następnie w 1882 roku przeniesiony został do nowo powstałej szkoły w Kościelisku. Rok później złożył egzamin kwalifikacyjny i otrzymał posadę w Ludźmierzu, gdzie w 1885 roku został mianowany stałym nauczycielem. 12 listopada 1887 roku c.k. Krajowa Rada Szkolna we Lwowie mianowała Macieja Staszla rzeczywistym nauczycielem szkoły w Rącznej przyznając mu w ramach wynagrodzenia użytek z gruntu szkolnego rocznej wartości 3 złotych reńskich i 80 centów, prawo do ustawowych dodatków pięcioletnich oraz pensję w wysokości 296 złotych reńskich i 20 centów rocznie wypłacaną w miesięcznych ratach przez c.k. Urząd Podatkowy pełniący rolę kasy Funduszu Szkolnego Okręgowego.

Maciej Staszal przybył do Rącznej 29 stycznia 1888 roku. Następnego dnia, po odebraniu akt i inwentarza od swego poprzednika W. Mliko, złożył przysięgę służbową w biurze c.k. Okręgowej Rady Szkolnej Zamiejskiej w Krakowie na ręce Apolinarego Ellingera – c.k. Inspektora Szkół Krakowskiego Zamiejskiego Okręgu Szkolnego. 1 lutego 1888 roku został wprowadzony w czynności służbowe w tutejszej szkole. Swoją działalność rozpoczął następującym zapisem w kronice szkolnej:

Nim jednak rozpocznę pracę, zwracam moje niegodne oczy i ręce do Ciebie Ojciec wszystkich ludzi i Dawco wszelkich łask i błagam, abyś raczył z wysokości Twego tronu pobłogosławić rozpoczynającą się pracę sługi Twojego w winnicy Twojej. Udzielaj zdrowia, ochoty, miłości, cierpliwości, roztropności! Daj czystość i wstrzeмиęliwość, abym nigdy złym uczynkiem choćby najmniejszym, nie skażył mego charakteru, lecz dobrym przykładem świecił tym, do których prowadzenia najjaśkawszym wyrokiem Twym raczyłeś mnie, niegodnego Twej dobroci, powołać⁵⁸.

Wiernym potwierdzeniem tych słów była trzydziestotrzyletnia praca ich autora dla tutejszej społeczności.

BUDOWA NOWEJ SZKOŁY

Po wizytacji Szkoły Ludowej w Rącznej w 1873 roku c.k. Inspektor Szkół Krakowskiego Zamiejskiego Okręgu Szkolnego, Apolinary Ellinger, przedstawił

⁵⁸ Tamże.

Radzie Szkolnej Okręgowej potrzebę powiększenia szkoły ze względu na dużą liczbę uczniów. Od tamtej pory, mimo odpowiednich rozporządzeń władz i starań nauczycieli, sprawa ta nie mogła zostać doprowadzona do skutku.

W 1889 roku Maciej Staszczak rozpoczął energiczne zabiegi o powiększenie szkoły i utworzenie klasy „paralelnej”. Nauka odbywała się wtedy na trzy zmiany, gdyż w jednoklasowym budynku nie mieściło się 307 uczniów (257 zapisanych było na naukę codzienną i 50 na dopełniającą)⁵⁹. Starania nauczyciela poparła Rada Szkolna Miejskowa uchwalając w lutym 1889 roku sprzedaż starego budynku szkolnego w drodze licytacji, budowę nowego – z trzema klasami i zabudowaniami gospodarskimi, przygotowanie kosztorysu i planu zamierzonej inwestycji oraz sprowadzenie komisji techniczno-lekarskiej w celu wyznaczenia placu pod budowę.

Wydawało się, że inwestycja zostanie rozpoczęta jeszcze w tym samym roku, jednak prace opóźniły się z uwagi na trudności w uzyskaniu odpowiednich funduszy oraz brak zgody gminy Rączna na zmianę lokalizacji szkoły. Gmina chciała usytuować nowy budynek obok starego, na parceli gminnej, jednak komisja techniczno-lekarska z ramienia Rady Szkolnej Okręgowej dwukrotnie, w 1889 i 1891 roku, wyznaczyła plac pod budowę na gruncie szkolnym. Kosztorys wykonany przez budowniczego z Krakowa Waleryana Zwolińskiego opiewał na 12 000 złotych reńskich (bez zabudowań gospodarczych), lecz w wyniku zarządzanej przez Radę Szkolną Okręgową „rozprawy konkurencyjnej” w 1890 roku przyznano na tę inwestycję tylko 7000 złotych reńskich.

Po opracowaniu nowego planu i kosztorysu w 1891 roku rozpoczęto budowę, którą prowadził wójt gminy Rączna i przewodniczący Rady Szkolnej Miejskowej, Stanisław Galos pod kontrolą Rady Szkolnej Okręgowej w Krakowie. Po roku powstała nowa, większa szkoła, mająca już trzy sale lekcyjne. Jest to obecny piętrowy budynek (tzw. „stara szkoła”) wzniesiony na granicy Rącznej, Ściejowic i Jeziorzan, na terenie będącym własnością szkoły. Powstały tu również zabudowania gospodarskie kryte słomą – stodoła i stajnia.

Uroczyste otwarcie nowej szkoły nastąpiło 18 września 1892 roku. W kronice szkolnej znajduje się następujący zapis na ten temat:

Dnia 18 września roku pańskiego tysiąc osiemset dziewięćdziesiątego drugiego w niedzielę za czasów rządów Kościołem Św. Jego Świątobliwości Papieża Leona XIII, najmiłościwiej nam panującego cesarza Franciszka Józefa I⁸⁰, namiestnika J.E. hr. Kazimierza Badeniego, starosty w Krakowie Kazimierza Laskowskiego, prezesa Rady powiatowej J. W. Pana Alfreda Milieskiego z Piekar, za rządów J. Eminencyi Najprzewielebniejszego Pasterza księcia Biskupa krakowskiego i Kardynała Albina Dunajewskiego, za rządów parafią

⁵⁹ Tamże.

Przewielebnego ks. Andrzeja Bańskiego, proboszcza w Liszkach, za czasów urzędowania Stanisława Galosa wójta w Rącznej, Piotra Przebindy wójta z Jeziorzan, Sobestjana Taborskiego wójta ze Ściejowic, za czasów inspektora szkół ludowych Wielmożnego Pana Józefa Spisa, odbyła się [...] uroczystość poświęcenia budynku szkolnego. Aktu ceremonii kościelnej dopełnił Przew. Ksiądz Proboszcz Andrzej Bański. [...] Po odbytych akcie poświęcenia nastąpiła uczta, urządzona kosztem rady szkolnej miejscowej a w części i nauczyciela. Wieśniaków przyjmowano w klasie a innych gości w mieszkaniu nauczyciela⁶⁰.

ROZWÓJ PLACÓWKI

W tym samym roku otwarto w szkole czytelnię, do której Towarzystwo Oświaty Ludowej nadesłało 117 książek. Utworzono także drugą klasę – nadetatową, i „zamianowano” do Rącznej tymczasową nauczycielkę Kazimierę Szmorlińską. Ponieważ obie klasy były przepełnione (w klasie I było 153, a w klasie II 121 dzieci) i prowadzono w nich naukę półdzienną, wkrótce Rada Szkolna Krajowa wydała zgodę na utworzenie jeszcze jednej klasy nadetatowej, a c.k. Okręgowa Rada Szkolna Zamiejska w Krakowie skierowała do pracy w tutejszej szkole drugą nadetatową nauczycielkę Anielę Majewską. W związku z tym od stycznia 1893 roku nauka odbywała się w trzech osobnych klasach: Maciej Staszal uczył II i III klasę „podzielnie”, to jest III rano, II po południu, natomiast Kazimiera Szmorlińska prowadziła I rok nauki, a Aniela Majewska – II. Placówka miała trzyosobową obsadę nauczycielską do 1900 roku, jednak skład grona pedagogicznego ustawicznie się zmieniał – do pracy w Rącznej kierowani byli młodzi nauczyciele (często tuż po ukończeniu seminarium nauczycielskiego), którzy po rocznym, a czasem tylko kilkumiesięcznym okresie pracy tutaj otrzymywali przeniesienie do innych szkół.

Na mocy orzeczenia reorganizacyjnego c.k. Rady Szkolnej Krajowej we Lwowie z 1894 roku⁶¹ tutejsza szkoła jednoklasowa została przekształcona na dwuklasową. Zgodnie z powyższym orzeczeniem całkowity ciężar utrzymania placówki nadal pozostawał obowiązkiem zakresowych gmin – Rącznej, Jeziorzan i Ściejowic – oraz należących do nich obszarów dworskich, które w następujący sposób pokrywały każde 100 złotych wydane na potrzeby szkoły: obszar dworski w Rącznej – 2 złote 59 centów, obszar dworski w Jeziorzanach – 2 złote 87 centów, obszar dworski w Ściejowicach – 10 złotych 84 centy, gmina Rączna – 51 złotych 29 centów, gmina Jeziorzany – 23 złote 64 centy, gmina Ściejowice – 8 złotych 80 centów. Ponadto gmina Rączna miała wpłacać na powyższy cel dodatkowe 10 złotych w wyniku wcześniejszego zobowiązania.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Arch. Rączna, Orzeczenie c.k. Rady szkolnej krajowej w sprawie reorganizacji szkoły ludowej w Rącznej z 1894 roku, rkps.

Na pokrycie kosztów etatu nauczycielskiego szkoły, składającego się z nauczyciela kierującego i nauczyciela młodszego należących do V klasy płac, służył dochód z gruntu szkolnego w wysokości 3 złotych 80 centów oraz „dodatki pieniężne” stanowiące 10% od podatków bezpośrednich gmin i 6% od podatków bezpośrednich obszarów dworskich. Ewentualny niedobór w tym względzie, a także podatek z gruntu szkolnego oraz koszty przyborów naukowych i materiałów takich jak kreda, gąbki, papier czy atrament miały być pokrywane z Funduszu Szkolnego Krajowego, na który gminy wpłacały 12 złotych⁶².

Liczba uczniów tutejszej szkoły systematycznie rosła. Na rok szkolny 1909/1910 zapisało się łącznie 456 dzieci. Prowadzono wówczas cztery stopnie nauki codziennej (sześćioletniej) oraz trzy kursy nauki dopełniającej, toteż Rada Szkolna Krajowa wydała zgodę na wprowadzenie planu nauki dla czteroklasowych szkół typu niższego. Plan ten obowiązywał od 14 października 1909 roku. Po reorganizacji w 1914 roku szkoła tutejsza formalnie została przekształcona na czteroklasową typu wiejskiego, z dwiema klasami nadetatowymi – jedną w Rącznej, drugą – jako eksponowaną – w Jeziorzanach. Dodano wówczas trzeci etat nauczycielski składający się z nauczyciela kierującego i trzech nauczycieli stałych zaliczanych do IV klasy płac. Wynikająca z tej zmiany nadwyżka wydatków na pobory nauczycielskie miała być pokrywana z Funduszu Szkolnego Krajowego. Z 30 do 50 koron⁶³ rocznie zwiększono także kwotę przeznaczoną na ryczałt kancelaryjny.

ZMIANY W SZKOLNICTWIE

W 1888 roku przeprowadzono reorganizację szkolnych rad okręgowych – dotychczasowa c.k. Rada Szkolna Okręgowa Krakowska Zamiejska obejmująca powiaty krakowski, chrzanowski i wielicki rozdzielona została na trzy osobne dla każdego z tych powiatów. Powiat krakowski podlegał odtąd Radzie Szkolnej Okręgowej Krakowskiej. C.k. Ministerstwo Oświaty ustanowiło równocześnie dla powiatu krakowskiego i wielickiego jednego Inspektora Szkół Ludowych z siedzibą w Krakowie. Został nim, po ustąpieniu Apolinarego Ellingera, Józef Spis – dotychczasowy c.k. Inspektor Szkół Ludowych z Podhala.

W 1896 roku zniesiono w tutejszej parafii Rady Szkolne Miejscowe, a w ich miejsce utworzono jedną Radę Szkolną Miejscową z siedzibą w Liszczach. W owej Radzie swojego reprezentanta miała każda gmina, to jest Rączna,

⁶² Tamże.

⁶³ Korona była walutą obowiązującą w Austro-Węgrzech od 1892 r. i równała się 100 halerzom oraz połowie dotychczas obowiązującego złotego reńskiego (guldena reńskiego). Na terenach polskich byłego zaboru austriackiego przestała obowiązywać w 1919 r. Zob. J. A. Szwagrzyk, dz. cyt., s. 261.

Jeziorzany, Piekary, Nowa Wieś, Kaszów, Kryspinów, a także obszary dworskie, szkoła, kościół i Rada Powiatowa. W 1898 roku zmieniono organizację roku szkolnego, który teraz miał się rozpoczynać 15 października, a kończyć 15 kwietnia osobno dla chłopców i dziewcząt. Wprowadzono także nowy statut dla nauki dopełniającej oraz podręcznik pt. *Szkołka. Część V*.

Zmieniała się także sytuacja nauczycieli. Sejm Krajowy w 1896 roku uchwalił wyższe płace dla samoistnych starszych i starszych nauczycieli w szkołach „wiecejklasowych”. W każdym powiecie 35% tych nauczycieli miało pobierać pensje w wysokości 400 złotych reńskich, a 65% płace w wysokości 350 złotych reńskich rocznie. Młodszym nauczycielom przyznano dziesięcioprocentowy dodatek na mieszkanie. Tym sposobem najniższa pensja nauczyciela, nawet tymczasowego, wynosiła wtedy 300 złotych reńskich rocznie. Równocześnie zwiększono nacisk na przygotowanie zawodowe nauczycieli wprowadzając zakaz przyjmowania do służby nauczycielskiej osób bez odpowiednich kwalifikacji. Kilka lat później, w 1907 roku, Sejm Krajowy we Lwowie w następujący sposób uchwalił nowe płace dla nauczycieli zaliczanych do IV klasy: ukończeni seminarzyści mieli pobierać 700 koron i 10% dodatku na mieszkanie, nauczyciele po złożeniu egzaminu kwalifikacyjnego – 900 koron i 10% dodatku na mieszkanie, nauczyciele dostali odpowiednio 1000, 1200 i 1400 koron z dodatkami na mieszkanie w wysokości 100, 150 i 200 koron. Od 1 lipca 1914 roku płace nauczycieli szkół ludowych kształtowały się w następujący sposób: nauczyciele ze świadectwem dojrzałości – 900 koron pensji i 90 koron dodatku mieszkaniowego rocznie, nauczyciele z patentem kwalifikacyjnym – 1000 koron i 10% dodatku mieszkaniowego, nauczyciele stali – od 1500 do 1700 koron oraz 20% dodatku mieszkaniowego. Wszystkie wymienione grupy nauczycieli otrzymywały także dodatek pięcioletni w wysokości 1200 koron.

By wesprzeć chorych kolegów, nauczyciele powiatu krakowskiego zamiejskiego założyli w 1906 roku stypendium imienia Józefa Spisa – c.k. Inspektora Szkół Ludowych Okręgu Szkolnego Krakowskiego Zamiejskiego. W ten sposób uczcili jubileusz dwudziestopięciolecia jego pracy.

ŻYCIE SZKOŁY

Rok szkolny rozpoczynał się zawsze uroczystym nabożeństwem w kościele parafialnym w Liszkach, kończył zaś egzaminem dla uczniów, a od 1893 roku „popisem rocznym”. Często jednak zdarzały się w pracy szkoły dłuższe przerwy lub też występowały okresy małej frekwencji uczniów spowodowane nękającymi dzieci chorobami. Tak było w 1890 roku podczas epidemii grypy, w 1891 roku z powodu odry i szkarlatyny, w 1892 – febry i ponownie odry, w 1893 – koklusz, w 1900 – świnki, w 1904 – po raz kolejny odry. Tragiczny był rok szkolny 1910/1911 – w listopadzie

i grudniu dzieci chorowały na odrę, w styczniu i lutym panowała epidemia szkarlatyny, na którą zmarło czworo uczniów, w marcu ponownie szerzyła się świnka⁶⁴.

Poza uczestnictwem w codziennych zajęciach edukacyjnych młodzież brała udział w imprezach szkolnych, występach artystycznych i wycieczkach.

Ważny element życia szkoły stanowiły uroczystości, które gromadziły ludność miejscową i z okolicznych wsi, co mocno integrowało szkołę ze środowiskiem lokalnym. Szczególnie świętowano setną rocznicę powstania kościuszkowskiego⁶⁵ oraz jubileusze pięćdziesięciolecia (1898) i sześćdziesięciolecia (1908) panowania cesarza Franciszka Józefa I. Ostatnia uroczystość tak została opisana w kronice szkolnej:

Rano d. 2^{go} grudnia udała się młodzież na nabożeństwo, poczem[!] zgromadziła się w budynku szkolnym w sali na górze. O godzinie 1^{ej} popołudniu[!] na urządzoną scenę w sali na dole ozdobionej girlandami wstąpił kierownik szkoły M. Staszek i wypowiedział mowę okolicznościową dla dzieci I i II stopnia, poczem[!] dzieci 4^{go} stopnia odegrały „Kościuszkę pod Racławicami”. O godzinie ½ 3 weszły dzieci z III i IV stopnia, oraz 50 dzieci z Piekar i po przemowie kierownika szkoły odegrano znowu poraz[!] 2^{gi} „Kościuszkę pod Racławicami”. Wieczorem o godzinie 5^{ej} popołudniu zgromadziła się ludność z Rącznej, Jeziorzan, Ściejowic, Zwierzchności gminne, intelligencja[!] z Liszek, ludność z okolicy. Po głównej przemowie kier. szkoły z okazji jubileuszu N.N. Pana, odegrano rozszerzony (według Anczyca), dramat historyczny „Kościuszek pod Racławicami” – w 5 aktach, z 3 obrazami z żywych osób. W grze brali udział: Pan Liszka nauczyciel z Piekar (Bartosz), Kazimierz Rumian z Czulówka (lirnik i Abraham), Jan Fortuna i Stanisław Sterlichowski z Czulowa (jako kowale), P. Terlikiewicz (Bartoszowa), Stanisław Kapusta, Urban Stawowski, Józef Jedynak z Jeziorzan i Andrzej Mól z Rącznej jako kosynierzy, oraz 16 dzieci z 4 stopnia. Gra wypadła znakomicie, a cała uroczystość wywarła głęboki skutek⁶⁶.

Pod kierownictwem M. Staszka szkoła nawiązała współpracę z wieloma instytucjami. Efektem tego współdziałania była między innymi organizacja wycieczek edukacyjnych dla dzieci. W 1893 roku wspólnie ze szkołą w Kaszowie urządzono całodzienny wyjazd 155 uczniów do Krakowa. Najpierw dzieci udały się do kościoła na Skałce, gdzie po mszy przeor przyjął je śniadaniem, potem zwiedziły Kościół Mariacki, Muzeum Narodowe i Muzeum Czarotoryskich oraz Wawel. Panie z Krakowskiego Koła Pań Towarzystwa Szkoły Ludowej przygotowały dla nich podwieczorek

⁶⁴ *Kronika szkoły lud. w Rącznej...*

⁶⁵ Uroczystości te przypadały w 1894 r.

⁶⁶ *Kronika szkoły lud. w Rącznej...*

w Parku Jordana, a po wycieczce przysłały uczniom pamiątki: książeczki do nabożeństwa, „historie polskie” oraz przybory do szycia i pisania. Następnego dnia czasopismo „Reforma” zamieściło krótkie sprawozdanie z tej wycieczki.

Rok później tutejsza szkoła wzięła udział w dwudniowym wyjeździe na Wystawę Krajową we Lwowie, gdzie uczniowie mogli obejrzeć *Panoramę Racławicką*. Wyjazd ten zorganizował c.k. Inspektor Szkół Ludowych Józef Spis dla grupy 350 uczniów szkół ludowych powiatu krakowskiego, a mieszkańcy Lwowa, a zwłaszcza hrabia Stanisław Badeni, serdecznie ugościli krakowskie dzieci. Koszty wycieczki dla uczniów z Rącznej wynoszące 3 złote reńskie od osoby w części pokryła Rada Szkolna Miejsowa, w części M. Staszel. W 1904 roku to tutejsza szkoła przyjmowała gości – uczniów Gimnazjum św. Jacka w Krakowie, którzy przyjechali do Rącznej na wycieczkę naukową.

„SZKOŁA WINNA BYĆ WZOREM WE WSZYSTKIM”

Ponieważ „szkoła winna być wzorem we wszystkim”⁶⁷, jej kierownik M. Staszel – autor cytowanych słów – założył tu modelowe gospodarstwo kierując się wskazówkami Stanisława Szalaya – krajowego nauczyciela rolnictwa. Za kwotę 50 złotych reńskich zakupił i przyłączył do gruntu szkolnego nieużytki stanowiące część gminnego pastwiska, które własnym kosztem zniwelował i uprawiał w nowoczesny sposób. Kosztem 25 złotych reńskich urządził wzorową gnojarnię oraz zakupił nawozy sztuczne. W ogrodzie zasadził drzewa i krzewy owocowe. Aby wstrzymać rozwój wydmy piaszczystej a także zachęcić włóścian do zalesiania nieużytków, upoważniony przez c.k. Radę Szkolną Okręgową Zamiejską w Krakowie, obsadził drzewami obszar 200 sążni kwadratowych gruntu szkolnego. Kosztem 15 złotych reńskich i 42 centów zasadzono 1148 drzewek: 200 modrzewi, akacji, sosen zwyczajnych i czarnych, 250 brzoź, 100 świerków oraz po dwa klony, jawory, jesiony i kasztanowce obok budynku szkolnego. Dzięki działaniom Macieja Staszla dochód z gruntu szkolnego, którego obszar zwiększył się do 1 ha 42 a i 15 m² stanowiąc w większości uprawną rolę, wynosił 6 koron i 92 halerze⁶⁸.

Maciej Staszel działał także dla dobra okolicznej ludności. W 1889 roku został członkiem komitetu założycielskiego Spółki Oszczędności i Pożyczek w Liszkach, której celem było „materialne i moralne podniesienie członków spółki poprzez: a) udzielanie członkom spółki potrzebnych w gospodarstwie, przemyśle i handlu pożyczek, b) danie możliwości do umieszczenia na procent pieniędzy zaoszczędzonych, c) popieranie tworzenia spółek i stowarzyszeń

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Arch. Rączna, Odpis arkusza posiadłości gruntowej szkoły ludowej w Rącznej z 1911 roku, rkps; tamże, Wyciąg z księgi gruntowej karty stanu posiadania, własności i ciężarów Szkoły ludowej w Rącznej z 1911 roku, rkps.

zarobkowych i gospodarczych.”⁶⁹ Spółka prowadziła także działalność charytatywną – udzieliła zapomóg dotkniętych pożarem mieszkańcom Piekar w 1903 roku, zakupiła paszę dla bydła małopolskich chłopów po klęskach nieurodzaju w latach 1904–1905, wsparła finansowo dotkniętych klęskami wojennymi w 1916 roku i przekazywała fundusze na założenie ochronki w Liszkach w latach 1918–1921⁷⁰.

Zasłużył się również jako organizator akcji ratunkowej po wielkim wylewie Wisły w 1903 roku, gdy poważnym zniszczeniom uległy plony w całym kraju. Dla tutejszych gmin Jeziorzany, Rączna i Ściejowice M. Staszek wyjednał pomoc w formie 1500 bochenków chleba, 24 q zboża, 360 q ziemniaków, 90 q ziarna na siew oraz 800 koron zapomóg i 2000 koron bezprocentowych pożyczek.

W uznaniu swych zasług M. Staszek otrzymał w 1903 roku pisemne rządowe podziękowanie. Natomiast miejscowa społeczność w 1913 roku następująco uczciła dwudziestopięciolecie jego pracy w Rącznej:

Około 10^{tej} godziny zgromadziła się młodzież szkolna odświętnie ubrana, Duchowieństwo z Liszek, Grono nauczycielskie, Reprezentacje gmin szkolnych zakresowych, p. Eugeniusz Kinzner delegat Ogniska nauczycielskiego i kier. szkoły z Nowej Wsi Szlacheckiej, radny powiatowy Jan Mól, członkowie rady szkolnej miejscowej i z okazji imienin i pobytu ćwierć wieku składali życzenia i uznania za rzetelną pracę około dobra szkoły i ludu miejscowego i okolicy. Młodzież szkolna odśpiewała okolicznościowe kantaty i licznymi wierszykami wypowiadała życzenia. Ks. [...] Katecheta podniósł zasługi solenizanta, p. Kinzner zasługi około Ogniska, p. Jan Mól starania o dobro szkoły i ludu i aby utrwalić tę uroczystość ofiarowano Solenizantowi cenny upominek, złoty łańcuszek od nauczycielstwa a złoty zegarek od gmin i Duchowieństwa. Solenizant rozczulony tymi objawami życzliwości podziękował wszystkim za wszystko a potem „Czem chata bogata – tem rada” przyjmował w domu swoim⁷¹.

SZKOŁA I MIEJSCOWOŚĆ W LATACH I WOJNY ŚWIATOWEJ

Lata I wojny światowej były dla mieszkańców Rącznej niezwykle trudne. Już w pierwszych dniach sierpnia 1914 roku powołano do służby wojennej prawie 150 mężczyzn do 42. roku życia, a dla potrzeb wojska zarekwirowano we wsi około 50 krów, 7 koni oraz 28 parokonných podwód. 17 września

⁶⁹ Archiwum Krakowskiego Banku Spółdzielczego O. Liszki, Historia ruchu spółdzielczości bankowej w Liszkach, rkps.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ *Kronika szkoły lud. w Rącznej...*

zmobilizowano dalsze pięć roczników mężczyzn w wieku od 19 do 24 lat, których zaraz po ćwiczeniach odesłano na Śląsk i Morawy. W listopadzie nastąpiły kolejne powołania do wojska. W Rącznej zaczęło brakować rąk do pracy, toteż w ramach pomocy rodzicom szkoła wprowadziła pewne zmiany: we wrześniu i październiku regularnie uczyły się tylko dzieci z klas I i II, natomiast klasy III i IV, połączone w jeden oddział, odbywały naukę w skróconych godzinach.

W tym czasie Kraków, od którego dzieli Rączną zaledwie kilkanaście kilometrów, przygotowywał się na atak wojsk rosyjskich. Twierdzę otoczono szanćcami i drutem kolczastym oraz armatami. W związku z ulepszaniem fortyfikacji Krakowa wyburzono niektóre z okolicznych wsi, między innymi Bielany i Bibice, a ich ludność przesiedlono do innych miejscowości – także do Rącznej, gdzie skierowani zostali mieszkańcy Bibic. Wejście do miasta umożliwiały początkowo specjalne legitymacje wystawiane przez gminy, natomiast od połowy listopada 1914 roku konieczne stało się pozwolenie wydane przez komendę twierdzy. Takie zaostrożenie kontroli ruchu ludności właściwie odcięło Rączną od Krakowa uniemożliwiając wymianę towarową z miastem. Dotarcie do innych miejscowości było niemożliwe z powodu zamknięcia dla ludności cywilnej dróg kolejowych.

W wyniku groźnej sytuacji spowodowanej marszem Rosjan na Kraków, c.k. Rada Szkolna Okręgowa Zamiejska zarządziła zamknięcie szkół w całym okręgu krakowskim. Nauczycieli urlopowano na okres od 9 do 30 listopada, a następnie urlop ten przedłużono do końca roku. Z obawy przed inwazją Rosjan, zwłaszcza kozactwa, nauczyciele szkoły w Rącznej wyjechali ze wsi. Michał Barański i Zofia Kowalska schronili się u rodziców w twierdzy krakowskiej, Leopoldyna Zajączkowa wyjechała do krewnych w Lesie koło Ślemienia, a Wilhelm Antos udał się do Wiednia. Na miejscu pozostał tylko kierownik Maciej Staszek, który, odesławszy swą rodzinę w okolice Zakopanego, przeżył tu samotnie najgroźniejszy czas od 9 listopada 1914 do 12 stycznia 1915 roku. Rosjanie zostali odparci od Krakowa, ale zajęli kilka wsi na wschód od miasta, w których spustoszyli kościoły, plebanie, dwory i szkoły. Dzięki Inspektorowi Szkół Ludowych Józefowi Lorenzowi szkody udało się naprawić i od września 1915 roku nauka we wszystkich szkołach powiatu krakowskiego odbywała się normalnie.

W kwietniu 1915 roku powołano do wojska kolejnych 34 mieszkańców Rącznej. Następny pobór objął mężczyzn w wieku od 50 do 55 lat, którzy mieli zastąpić młodsze roczniki. Na luty 1916 roku wyznaczono mobilizację wszystkich zdolnych do służby od 18 do 50 roku życia. W tym czasie na froncie walczyli także tutejsi nauczyciele: Stanisław Zajązek, Ludwik Orsaczek, Michał Barański, Franciszek Antoni Ślósarczyk, Stefan Adamski. Według zapisów w kronice szkolnej⁷² spośród wszystkich rącznian zmobilizowanych

⁷² Arch. Rączna, Kronika szkolna od r. szk. 1913/14.

od początku wojny, do 1916 roku powróciło zaledwie dwóch, jedenastu zginęło a trzech dostało się do niewoli.

Jak piszą J. Matys i W. Tyrała⁷³, przedłużająca się wojna i ciągle rekwizycje żywności pozbawiły mieszkańców środków do życia i we wsi zaczął szerzyć się głód. Kłopoty z zaopatrzeniem pogłębiły się w wyniku blokady gospodarczej Niemiec i Austro-Węgier powodującej ogromną drożyznę i brak żywności. Za kilogram słoniny płacono od 6 do 8 koron, za kilogram mięsa około 4 koron, jaja kosztowały od 17 do 30 halerzy za sztukę, a za mleko trzeba było zapłacić od 30 do 60 halerzy za litr. Rząd monarchii skonfiskował wszystkie zapasy zboża, mąki i roślin strączkowych. Dla mieszkańców miast oraz bezrolnej ludności na wsiach wprowadzono karty chlebowe – 200 gramów mąki na osobę dziennie. Od 14 stycznia 1916 roku karty te obowiązywały w Rącznej – ich wydawaniem zajmował się kierownik szkoły M. Staszel. Przyjął on na siebie także obowiązek sprowadzania do wsi węgla. Ponieważ rząd austriacki zajął wszystkie kopalnie, otrzymanie tego surowca wymagało spełnienia pewnych warunków: gmina musiała sporządzić wykaz potrzebujących i zatwierdzić go w c.k. Starostwie, następnie zapłacić całość w Banku Krajowym w Krakowie i uzyskać wydawane przez Centralę Wojenno-Handlową asygnaty, na podstawie których można było sprowadzać węgiel partiami. Do Rącznej dostarczano go z kopalni w Krzeszowicach. Było to 5–8 ton tygodniowo w cenie 4–4,50 koron za cetnar metryczny (100 kg).

W Rącznej, tak jak w każdej gminie powołano komisję aprowizacyjną, w której skład wchodził naczelnik gminy, ksiądz, nauczyciel i powołani przez wójta dwaj członkowie gminy. Obowiązkiem komisji było dopilnowanie, aby wszystkie role były uprawione i obsiane a zboże zebrane i wymłócone, by każdy mógł nabyć ziarno na siew, by dostarczono ludności chleba lub mąki na chleb i aby w sklepach sprzedawano towary po cenach urzędowych.

W latach 1917 i 1918 niektóre towary podrożały nawet trzydziestokrotnie. Cena zboża wzrosła ze 160 do 400–600 koron za kwintal. Za kilogram mięsa płacono 16 koron, za kilogram słoniny – 48 koron, ubranie kosztowało 1500–2000 koron, obuwie 200–600 koron, bielizna 60–80 koron. Nauczyciele, tak jak wszyscy bezrolni, borykali się z nędzą, której nie byli w stanie zmniejszyć symboliczne zapomogi rządowe. Wiele szkół zamknięto z powodu braku węgla, którego cena wynosiła teraz 22–32 koron za cetnar metryczny.

Wyczerpana ludność łatwo uległa epidemii grypy „hiszpanki”, szerzącej się w tutejszej okolicy w sierpniu i wrześniu 1918 roku. Pochłonęła ona wiele ofiar, głównie wśród dzieci i starszych osób – w kościele parafialnym w Liszkach odbywało się po 20 pogrzebów dziennie. Po wojnie nie wróciło

⁷³ J. Matys, W. Tyrała, *Dzieje klasztornej wsi Rączna. Gmina Liszki. Powiat Kraków*, Puławy 2004, s. 43.

do wsi ponad 15% zmobilizowanych mężczyzn⁷⁴. Zginęło także trzech tutejszych nauczycieli: Ludwik Orsacek, Franciszek Antoni Ślósarczyk, Stefan Adamski.

ZARYS SYTUACJI WSI I SZKOŁY W PIERWSZYCH LATACH II RZECZYPOSPOLITEJ
I ZARAZEM OSTATNICH LATACH POD KIEROWNICTWEM MACIEJA STASZLA

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 roku stawiało przed nowo utworzoną II Rzeczpospolitą wiele wyzwań w zakresie szkolnictwa. Różnice w poziomie wykształcenia ludności wyraźnie widoczne były na terenach poszczególnych byłych zaborów. Spis powszechny z 1921 roku wykazał, że ponad 33% osób powyżej 10 roku życia była analfabetami (na wsiach odsetek ten wynosił ponad 38%)⁷⁵. Już wcześniej wprowadzano reformy, które miały na celu wprowadzenie zmian w szkolnictwie. 7 lutego 1919 roku dekret naczelnika państwa Józefa Piłsudskiego wprowadzał obowiązek szkolny dla dzieci w wieku 7–14 lat⁷⁶. Ustawa z 4 czerwca 1920 roku zakładała ujednolicenie programów nauczania na terenie całego kraju, likwidując odrębności z czasów zaborów jak np. działającą w dawnej Galicji Radę Szkolną Krajową⁷⁷.

W okresie międzywojennym głównym problemem Rącznej nadal była bieda. Rozdrobnione, zaniedbane gospodarstwa, pozbawione podczas wojny siły roboczej, przynosiły nieznaczne dochody. Z powodu braku rynków zbytu upadła rozwijająca się wcześniej produkcja wyrobów z wikliny⁷⁸. Sytuację ekonomiczną mieszkańców wsi utrudniły jeszcze szkody w płonach rolnych spowodowane przez wylew Wisły w 1925 roku⁷⁹. Nieustannie rosła inflacja dopełniała obrazu „galicyjskiej nędzy”. W tych warunkach nadzieją na poprawę bytu stał się dla rącznian wyjazd ze wsi. Do pracy za granicą, głównie w kopalniach węgla we Francji, wyemigrowało dwudziestu kilku młodych mężczyzn, natomiast kilkadziesiąt dziewcząt corocznie znajdowało sezonowe zatrudnienie w Danii i Niemczech⁸⁰. Siedem rodzin wyjechało do Skawiny, Bibic, Rybitw i Lwowa, między innymi korzystając z możliwości zakupu na korzystnych warunkach ziemi z rozparcelowanych majątków (folwarki w Rącznej rozparcelowano w XIX wieku)⁸¹.

⁷⁴ Tamże, s. 44.

⁷⁵ A. Sowa, Cz. Brzoza, *Historia Polski 1918–1945*, Kraków 2006, s. 374.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Cz. Brzoza, *Wielka Historia Polski*, T. 9, *Polska w czasach niepodległości i drugiej wojny światowej (1918–1945)*, Kraków 2003, s. 42.

⁷⁸ J. Matys, W. Tyrała, dz. cyt., s. 46.

⁷⁹ Kronika szkolna od r. szk. 1913/14.

⁸⁰ J. Matys, W. Tyrała, dz. cyt., s. 47, 77.

⁸¹ Tamże, s. 46, 77.

Nadal trudna była sytuacja materialna nauczycieli. Początkowo, do czasu uregulowania stosunków prawnych stanu nauczycielskiego w Polsce, w Galicji przyznano nauczycielom zapomogi (nieżonatym po 100, a żonatym po 200 koron miesięcznie), które miały być pobierane wstecz od 1 stycznia 1919 roku. Nowa ustawa szkolna dotycząca płac, przyjęta w 1919 roku przez Sejm Ustawodawczy (zasiadało w nim sześciu nauczycieli ludowych), przewidywała najniższe płace na poziomie 450 koron miesięcznie „[...] i szłoby wszystko należycie, gdyby nie nieszczęsna wojna, którą Polska prowadzić musi ze sąsiadami”⁸². W 1921 roku Sejm Ustawodawczy przyjął kolejną ustawę, na mocy której nauczyciele otrzymali uposażenie urzędników państwowych od X do VII stopnia służbowego włącznie, jednak dewaluacja i wynikająca z niej szybko postępująca drożyzna unicestwiły nadzieje na poprawę bytu.

Pierwszy rok szkolny w II Rzeczypospolitej – rok 1918/1919 – tradycyjnie rozpoczął się 1 września. W roku tym „unarodowiono” szkoły ludowe usuwając z nich nauczanie języka niemieckiego. W latach następnych – 1919/1920 i 1920/1921 – rozpoczęcie roku szkolnego opóźniono z „powodów wojennych”⁸³. Szczególny i pamiętny pod tym względem był rok 1920, który tak został opisany w kronice szkolnej:

Rok ten przechodził w ogromnem naprężeniu, gdyż wojna prowadzona przez Rzeczypospolitą Polską z najeźdźcą bolszewickim ze wschodu przybierała obrót dla Polski nie pomyślny[!] i nie przyjacieli[!] w połowie sierpnia 1920 roku znalazł się u bram Warszawy. Potrzeba było ogromnego wysiłku moralnego i fizycznego ze strony narodu polskiego, by dopiero odzyskanej wolności nie utracić. Zmobilizowano wszystkie siły, zawiązano w Warszawie Radę Obrony Narodowej z prawami dyktatorskimi, na prowincjach potworzono Komitety Obrony Państwa, które ze swej strony rzuciły masę ludzi do pracy propagandowej i organizacyjnej po wszystkich zakątkach kraju. Stworzono armię ochotniczą w Polsce – rząd oddano w ręce chłopu wieśniaka Wincentego Witosa z Wierchocławic jako premiera dodając mu do pomocy najwybitniejszych mężów stanu ze wszystkich ówczesnych ugrupowań politycznych Sejmu. Dzięki niezmiernemu wysiłkowi wszystkich warstw narodu a Nauczycielstwa w szczególności udało się obudzić ducha patriotycznego[!] w ludzie polskim i zapalić go do sprawy Polskiej, że wziął ją za swoją i przy Bożej pomocy krwią własną godnie Ojczyźnie zakreślił granice⁸⁴.

W pracy tutejszej szkoły wystąpiło wiele trudności. Największe z nich wiązały się z brakiem funduszy na utrzymanie placówki. Zimą na przełomie

⁸² Kronika szkolna od r. szk. 1913/14.

⁸³ Tamże.

⁸⁴ Tamże.

1918 i 1919 roku nie realizowano przepisowej ilości godzin z powodu braku opału. Sytuacja poprawiła się, gdy kierownik sprowadził z Krzeszowic węgiel po 21,50 koron za cetnar. Ponieważ wojna nie pozwalała na normalną konserwację budynku, popadł on w ruinę: dach groził zawaleniem, okna pozbawione były szyb, drzwi klamek, zniszczone było także ogrodzenie, na korytarzu dziury zasypywano piaskiem. Brak pomocy z gminy i Rady Szkolnej Miejskowej uniemożliwiał poprawę tego stanu. Sytuację utrudniła także choroba M. Staszla trwająca od marca 1920 roku (zastępstwo za kierownika objęła Leopoldyna Zajączkowa).

M. Staszel zmarł jesienią 1920 roku. Funkcję kierownika szkoły w Rącznej pełnił przez prawie trzydzieści trzy lata, w czasie których ogromnie zasłużył się dla tutejszej społeczności. Jego niezwykle uroczysty pogrzeb uświetniony został przez proboszcza lisieckiego Andrzeja Parysia, liczne duchowieństwo, okolicznych nauczycieli, mieszkańców Rącznej i sąsiednich wiosek, młodzież szkolną oraz członków Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży. Staszel spoczął na cmentarzu parafialnym w Liszkach. Rączna zawdzięcza mu m.in. obecny budynek szkolny, przeprowadzenie placówki przez ciężkie lata przełomu XIX/XX wieku i I wojny światowej oraz wprowadzenie jej w nową rzeczywistość w odrodzonej po 1918 roku Polsce. Trudno wyrazić wszystkie jego zasługi dla tej miejscowości. Nasz artykuł jest próbą oddania mu hołdu, przypomnienia tej postaci w związku z jego setną rocznicą śmierci przypadającą w 2020 roku i przy okazji wspomnieniem również jego poprzedników – innych kierowników szkoły w Rącznej oraz osób dla niej zasłużonych. Być może niniejszy tekst stanie się przyczynkiem do powstawania w najbliższych latach kolejnych artykułów dotyczących historii tej placówki.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA – DOKUMENTY I MATERIAŁY RĘKOPIŚMIENNE

Archiwum Szkoły Podstawowej w Rącznej

- Budynek szkolny, opis i inwentarz – stan z lat 1870 i 1892, rkps
- Kronika szkolna od r. szk. 1913/14, rkps
- *Kronika szkoły lud. w Rącznej rozpoczęta d. 9 czerwca 1887 r. przez nauczyciela Waleryana Mlika*, rkps
- Odpis arkusza posiadłości gruntowej szkoły ludowej w Rącznej z 1911 roku, rkps.
- Orzeczenie c.k. Rady szkolnej krajowej w sprawie reorganizacji szkoły ludowej w Rącznej z 1894 roku
- Wyciąg z księgi gruntowej karty stanu posiadania, własności i ciężarów Szkoły ludowej w Rącznej z 1911 roku, rkps.

Archiwum Krakowskiego Banku Spółdzielczego O. Liszki

Historia ruchu spółdzielczości bankowej w Liszkach, rkps.

Archiwum Narodowe w Krakowie, o. III, zespół: Wolne Miasto Kraków

- WMK XIV-1, Akta Szkół Początkowych
- WMK XIV-128, Szkoły początkowej w Rącznej

OPRACOWANIA

Cz. Brzoza, *Wielka Historia Polski*, T. 9, *Polska w czasach niepodległości i drugiej wojny światowej (1918–1945)*, Kraków 2003

A. Chwalba, *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2000

Dzieje Krakowa, T. 3, *Kraków w latach 1796–1918*, red. J. Bieniarzówna, J. M. Małecki, J. Mitkowski, Kraków 1979

Z. Kapusta, *Historia Szkoły Podstawowej w Rącznej na tle dziejów miejscowości*, praca dyplomowana napisana pod kierunkiem dr hab. Andrzeja L. Sowy w ramach studiów podyplomowych z zakresu historii w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006

A. Kowalik, *Liszki. Szkice z dziejów*, Liszki 2014

J. Matys, W. Tyrała, *Dzieje klasztornej wsi Rączna. Gmina Liszki. Powiat Kraków*, Puławy 2004

S. Mól, *Rączna widziana oczami rodaka*, Kraków 2002

S. Mól, *Siew męczennika. Kapłani z rodziny Mólów*, Kraków 2006

A. Pająk, *Szkoły ludowe w wolnem, niepodległym i ściśle neutralnym mieście Krakowie i jego okręgu, późniejszym Wielkim Księstwie Krakowskim od r. 1815. do r. 1873*, Lwów 1890

S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984

K. Rymut, *Nazwy miejscowe północnej części dawnego województwa krakowskiego*, Wrocław 1967

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. B. Chlebowski, F. Sulimierski, W. Walewski, T. 9, Warszawa 1888

A. Sowa, Cz. Brzoza, *Historia Polski 1918–1945*, Kraków 2006

J.A. Szwagrzyk, *Pieniądz na ziemiach polskich X–XX w.*, Wrocław, 1973

A. Sury, M. Kuschill, *200 lat szkoły w Wołowicach 1818–2018*, Wołowice 2018

J. Zinkow, *Wokół Czernichowa, Liszek, Zabierzowa i Wielkiej Wsi wśród podkrakowskich dolinek*, Kraków 2010

STRONY INTERNETOWE

https://www.facebook.com/pg/Historie-podkrakowskie-Gminy-Czernich%C3%B3w-i-Liszki-1439127933082217/photos/?tab=album&album_id=2115690485425955
(dostęp: 14.04.2019)

<https://spraczna1.edupage.org/about/> (dostęp: 22.07.2019)

<https://sjp.pwn.pl/slowniki/dym.html> (dostęp: 20.10.2019)

SUMMARY

Zuzanna Kapusta, Piotr Kapusta

AN OUTLINE HISTORY OF THE JAN III SOBIESKI PRIMARY SCHOOL IN THE VILLAGE OF RĄCZNA NEAR KRAKOW IN THE CONTEXT OF THE HISTORY OF THE VILLAGE UNTIL 1920

The author depicts the history of the current Primary School in Rączna since its foundation till 1920 and also the history of the village of Rączna at that time. There are honored teachers introduced in the article, for example Józef Kumala, Józef Kaprański, Jerzy Habdasiński, Jan Kałuski – a participant of the January Uprising or Maciej Staszel who was involved with the school for over three decades, to whom we owe the existing building ready for use since 1892 and whose death in 1920 closes the time frame of the article. The issues presented in the study have been contained in a wider context, showing organizational changes of the school system in the time of the Free City of Krakow, the Autonomy of Galicia or the beginnings of the Second Polish Republic.

KEY WORDS: RĄCZNA, PRIMARY SCHOOL IN THE VILLAGE OF RĄCZNA, SCHOOL SYSTEM IN GALICIA, WALERYAN MLIKO, MACIEJ STASZEL